

Kócipór.

SZINNYEI Magyar Tájszótára Csaplár Benedek értesítése alapján Szegedről is közli a 'semmirevaló, haszontalan ember' jelentésű *kócipór* tájszót, de más forrásokból hazánk nyugati végéről, Vas megyéből, és keleti végéről, a Székelyföldről is közli. Ez a körülmény, valamint a NySz.-ban és CzF.-ban található adatok, és az, hogy népiesebb nyelvű írók műveiben is már többször találkoztam vele, mind azt mutatja, hogy ha talán ma már nem is, de a múltban országszerte el lehetett terjedve a nép körében. Alakváltozatai: *kócipór*, *kócipor*, *kocipór*, *kocipor*, *kócifer*, *kocifer* (NySz., MTsz.). És kétségtelenül idetartozik a félegyházi *kucóporos* származék is, melyet MÓRA FERENCnek egyik nemrégiben megjelent tárcájából jegyeztem ki magamnak: „Tudja azt mifelénk mindön *kucóporos* gyerök“. (Ott ugyan *kuciporos* olvasható, de ez a szerző szíves közlése szerint csak sajtóhiba).

Eredetéről eddig tudtommal három magyarázat merült fel. Az első DUGONICSÉ. Etelkájának egyik terjedelmes jegyzetében ugyanis, miután előbb Báró Herberstein Zsigmond ismeri adatát idézve *kocsi* szavunkat — egész nyelvészeti irodalmunkban elsőként — helyesen a Komárom m.-i *Kocs* falu (Herbersteinnál *Cotzi*-nak írott) nevével hozta kapcsolatba, így folytatja: „azon időtől fogva fen forog köz-mondásban a' Magyaroknál a' *Kóczi-por*; midőn valami alkalmatlan dolgot jelenteni akarunk. Tudni illik: azon *Pornak* kellemetlenségét értették Eleink, melly *Kóczi-falu* mellett tapasztaltatott, midőn az ott csinált Székerek el-vitettének“. (1. kiadás, 245. l.) Ezt a magyarázó kísérletet ma már persze nem kell megbírálnunk. De annál inkább CZUCZOR—FOGARASIÉT és SIMONYIÉT. CzF.-ék szerint ugyanis (ugyanígy R. PRIKEL MARIÁN: MNy. III, 344) egy állítólagos német *kotzenbauer*, SIMONYI (Nyr. XL, 271) szerint pedig egy állítólagos olasz *kazi-pori* átalakítása volna. Én azonban e magyarázatok egyikét sem tartom elfogadhatónak. Még ha ezen állítólagos etymonokat hitelesen ki lehetne is mutatni: alakhi nehézségek is felmerülnek e származtatásokkal kapcsolatban, de ennél is nagyobb nehézsége elfogadásuknak az a körülmény, hogy nem kis vidéken, hanem a magyar nyelvterületnek igen nagy részén élő tájszó. Ha ugyanis akár egy

német *kotzenbauer*, akár egy olasz *kazi-pori* átvétele volna, akkor csak a magasabb társadalmi osztályok beszédének utánzása képen terjedhetett volna el olyan nagy vidékek népnyelvében. Márpedig ez a szó úgylátszik a múltban is mindig csak népnyelvi szó volt. Eredetét ezért nézetem szerint nem kereshetjük idegenben, hanem csakis a magyar nép körében.

Itt keresve eredetét, először is valószínűnek mondhatjuk, hogy összetett szó, melynek utótagja vagy a *pór* vagy a *por* főnév. De melyik e kettő közül?

Nem valószínű, hogy egyszerű emberek, földművesek valaha is *pór*-nak szidalmazták volna egymást és a MÓRÁTól gyermekkori emlékei alapján használt félegyházi *kucóporos gyerök* kifejezés is aligha volna érthető a 'paraszt' jelentésű *pór* alapján. Ellenben *szemét*-nek, *söpredék*-nek ma is szidják egymást az emberek, tehát éppen nem lehetetlen, hogy valamikor *por*-nak is szidták egymást. Azt hiszem tehát, hogy e szó utótagjában a 'pulvis, staub' jelentésű *por* szó rejlik (amint ezt már DUGONICS is így vélte) s hogy csak az összetétel eredeti értelmének elhomályosodása után értelmesítették ezt egyesek — *pór*-rá.

De miféle *por* lehetett a *kóci*, *koci* vagy (a félegyházi *kucóporos* származékból kitetsző) *kucó por*? — *Kóc*-nak, *kendőkóc*-nak a *pora*? Hogy *kócnak*, *csepünek*, *szösznek* *pora* volna, arról sohasem hallottam vagy olvastam. Annak hulladékja, szemetje van, de nem *pora*. És különben is a (szláv *klci* > magy. **kolc* >) *kóc* szó alapján lehetetlen volna megértenünk a *koci* rövid *o* és a *kucó* rövid *u* hangját. De mind a jelentéstan, mind a hangtani nehézségek rögtön elhárulnak, ha ezen rejtélyes összetétel előtagját nem a *kóc* szóval azonosítjuk, hanem a 'kuckó, zug, szugoly, sut, kemence mögé' jelentésű *kucik* tájszónak régi és mai *kóci* változatával (MTsz.) és az ugyane jelentésű alföldi *kucó* tájszóval (u. ott).

A szidalmazó *kóci* szónak tehát nézetem szerint az az eredete, hogy a megvetett embert valamikor **kocikpor*-nak szidták, amivel olyan értéktelennek, haszontalannak akarták őt mondani, mint amilyen a kemence körül, a sutban összegyülemelő *por*. (Az észjárásra vö. *szemét*, *söpredék*!) Megerősíti ezt a magyarázatot MÓRA FERENCnek az a szíves közlése, hogy a kis (1—3 éves) gyereket azért mondják Félegyházán enyhe

lebecsüléssel *kucóporos gyerök*-nek, mert, különösen télen, a napnak legnagyobb részén a kemence körül játszadozva, rendszeren tele van a meztelen feneke, keze, lába, arca a *kucó* (ott t. i. így hívják a *kucik*-ot) porával. És ugyancsak a *kucik*-kal van kapcsolatban még a *kuszi-pajtás* elnevezés is. T. i. ez is valószínűleg **kuszik-pajtás* volt eredetileg (a **kuszik* alak sz hangjáról l. alább), és olyan embert jelenthetett eredetileg, akivel valaki már kis gyerekek korában, mikor még a *kucik*-ban játszadoztak, jó pajtás volt.

A **kocikpor* > *kocipor* (és **kuszikpajtás* > *kuszipajtás*) változás nem mondható feltűnőnek, mert hiszen régi tapasztalatuk a nyelvészeknek, hogy valamely szó összetett voltának elhomályosodását legtöbb esetben követni szokta a szó eredeti hangsorának nagymértékű romlása vagy megváltozása. Ebben az esetben pl. a már meg nem értett szidalomszónak **kocikpor* (s éppen így a **kuszikpajtás*) hangsorából egyfelől kiesett a szóbelsei *k* (sőt a Székelyföldön már *kocifer*-re is romlott a hangsor), másfelől pedig értelmesítés céljából megnyúlt az egyik vidéken a *kóc* hatása alatt az első *o*, a másik vidéken pedig a *pór* hatása alatt a második *o*, és *kócipor* ~ *kocipór*-ból itt-ott végül még *kócipór* is lett. (És ugyanilyen értelmesítés az is, hogy a régibb *kuszipajtás*-ból újabban *puszipajtás* lett).

A csángó Hétfaluból a székelyek gúnyneveként közölt *kóci* tájszó (MTsz.) nyilván nem egyéb, mint e szidalmazó *kócipor* alakjának rövidítése. Nem lehetetlen, hogy a Bars megyéből közölt 'csicsóka' jelentésű *koci-ripa* (u. ott) előtagia szintén e szó *kocipor* alakjának rövidülése; jelentése tehát 'hitvány, rossz, értéktelen répa' volna. De egészen bizonyos, hogy a zemplénnegyei *kocinka* 'a csűr v. a pajta szakaszai mellett a bejárás felől épített alacsonyabb rész, amelybe csépléskor a polyvát, töreket szokták rakni' (u. ott) < **kocikka*, vagyis 'kis kucik, kis zug'. A MÓRA feljegyezte félegyházi *kucóporos gyerök* kifejezés pedig teljesen megvilágítja a 'borzas, kócos, fésületlen, kuszált hajú (nőszemély)' jelentésű székely *kóci-Boris* tájszót (u. ott). T. i. ennek sincsen eredetileg semmi köze se a *kóc*-hoz, se semmiféle *Boris*-hoz, hanem alaki és jelentésbeli értelmesítése az értelmetlenné vált (**kucikporos* > **kocikporos* > **kociporos* >) **kóciporos* jelzőnek.

Mivel pedig így ráterelődött a figyelmünk a *kucik* szóra, talán nem lesz fölösleges megemlítenem, hogy ennek is nagyon kétes helyességűnek tartom az eddigi etimológiáját, hogy t. i. a tót *kúfik* átvétele volna (MIKLOSICH: SIEI., SZENTTAMÁSI: Nyr. XXXIV, 26). Ugyanis sem ilyen helyzetű *ty*-nek magyar *c* fejleményére nem tudnék egyetlen más példát idézni, sem azt nem tudnám megmagyarázni, hogy miért van *sz* hangú változata is, miért van és volt hangsúlyos helyzetű hosszú *ú*-ja helyén a magyarban mindig csak rövid *u > o* (l. NySz., MTsz.), és miért veszett volna el a szó tövéhez tartozó *ik* vége az összetett *kusz-lik* és *kusz-kuria* tájszavakban (MTsz.). De legkevesébb tudnám megmagyarázni, hogy hogyan terjedhetett volna el ez a szó, ha csakugyan tót jövevény volna, országszerte, holott a magyarság műveltebb társadalmi osztályai nem használják, sőt jobbára nem is ismerik. Mert feltétlenül bizonyos, hogy egy jövevényt csak akkor terjedhet el a nép nyelvében o r s z á g s z e r t e, ha előbb a műveltebb társadalmi osztályokban is megvolt. Vö. pl. a tót eredetű *pálinka*, *pélénka*, *plétyka* szavak esetét.

E nehézségek miatt azt hiszem, hogy szó sem lehet a *kucik* szónak tót eredetéről. Az idetartozó egész szócsaládnak a története szerintem azzal kezdődött, hogy volt egykor egy 'kuckó, zug, szugoly, sut' jelentésű **kusz* szó, amely még ma is megvan a N. *kusz-lik* és *kusz-kuria* összetételek előtagjában, folytatódott pedig azzal, hogy ennek más-más kicsinyítő-becező képzőkkel több származéka támadt: 1. **kuszék* > N. *kucék* > N. *kucik* > N. *kucik* > N. *kocik*; 2. **kuszó* > N. *kucó*; 3. N. *kuszkó* > *kuckó*¹; 4. **kuszka* > N. *kucka* 'sátor'; 5. N. *kusza* 'vagina'. (L. mindezeket a MTsz.-ban). Magának a *kusz* alapszónak eredete egyelőre ismeretlen.

Horger Antal.

¹ SIMONYI (Nyr. XLVI, 172) ezt a 'szögletben álló tűzhely' jelentésű tót *kutka*-val veti egybe és a tót *t*, magyar *c* miatt utal a szl. *lopatka* > m. *lapocka* példájára. De én ez utóbbi származtatást is nagyon kétes helyességűnek tartom. Az egyetlen (szl. *klětka* >) *kalitka* > *kalicka* eset, amely különben maga is kétséges, mert szl. *klětka* mellett van cseh *klecka* is) még egyáltalán nem kényszeríthet bennünket arra, hogy a magyar *lapocka* szót ne a *lap* kicsinyítő származékának, hanem *t > c*-változással a szl. *lopatka* átvételének tartsuk.